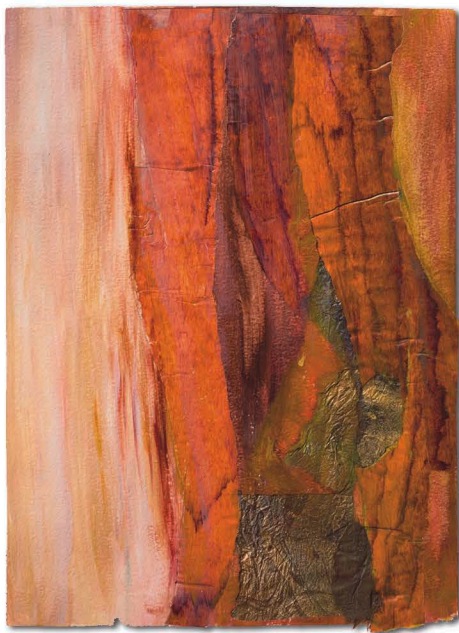

ANA LABARTA, CARMEN BARCELÓ,
JOSEFINA VEGLISON

*Estudi introductori,
selecció, traducció, notes i índexs*

VALÈNCIA ÀRAB EN PROSA I VERS

ACADÈMIA DELS NOCTURNS

TEXTOS LITERARIS

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

VALÈNCIA ÀRAB
EN PROSA I VERS

ANA LABARTA, CARMEN BARCELÓ,
JOSEFINA VEGLISON

*Estudi introductori,
selecció, traducció, notes i índexs*

VALÈNCIA ÀRAB EN PROSA I VERS

ACADÈMIA DELS NOCTURNS
TEXTOS LITERARIS

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Aquest llibre ha comptat amb una ajuda
de la Generalitat de Catalunya

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© De l'estudi introductori, selecció, traducció, notes i índexs:

Ana Labarta, Carmen Barceló, Josefina Veglison, 2011

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2011

Coordinació editorial: Maite Simon

Correcció: Elvira Iñigo

Maquetació i grafisme de coberta: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-370-8893-8

En record dels arabistes valencians
Salvador Barberà i Eliseo Vidal

ÍNDEX

PRESENTACIÓ.....	11
ESTUDI INTRODUCTORI	17
Les formes literàries	17
Temàtica literària àrab medieval.....	25
Panorama històric de la literatura àrab	31
La literatura àrab al País Valencià	42
VALÈNCIA ÀRAB EN PROSA I VERS. <i>Textos literaris</i>	59
1. La terra	61
2. Plaers	99
3. Glòria i misèria del poder.....	127
4. Amor i amistat.....	161
5. Contratemp	199
6. Esperit i pensament	241
NOTES.....	269
ABREVIATURES, SIGLES I SÍMBOLS	289
BIBLIOGRAFIA.....	293
ÍNDEX COMENTAT D'AUTORS.....	305
ÍNDEX COMENTAT DE LLOCS, PERSONATGES I TERMES..	333

PRESENTACIÓ

Els valencians tenen avui la dissortada fortuna de comptar amb una relativament ampla bibliografia en castellà sobre el passat poètic àrab, oriental i andalusí. Diem dissortada perquè és tan ampla que hom no pot distingir-hi el bo del dolent, el que és estudi seriós o són traduccions directes del que és una retraducció o interpretació més o menys feliç, un assaig o una visió particular d'aquell món. S'han fet versions d'aquella producció a la llengua pròpia, part de les quals, però, convindria que bandegéssem de les nostres prestatgeries.

Alguns d'aquests assaigs i acostaments literaris, que gaudeixen ara de molt de predicament, en realitat no són més que reinterpretacions de traduccions anteriors fetes, amb més o menys fortuna, al llatí, alemany, anglès, francès, italià o castellà. Els versos i els poetes han estat escollits des d'una òptica occidental i amb pretensions de mantenir-ne l'*alè poètic*. Amb aquests llibres a la mà, la visió que el lector mitjà pot fer-se sobre el passat àrab respondrà a les ideologies, filosofies o imatges del món que els assagistes, traductors, poetes, historiadors i compiladors, antics o moderns, n'ofereixen; llurs treballs són resultat d'una lectura d'autors i obres d'èpoques pretèrites i modernes condicionades per llurs propis plantejaments i responen —ells també— a interessos particulars.

És prou usual en aquest tipus d'obres que la traducció d'un únic vers àrab es presente formalment com si es tractés d'un poema lliure de tres o quatre versos molt curts, fent-li al lector no iniciat l'enganyosa impressió que està llegint un poema de tipus *haiku* o una *seguidilla*, una *quarteta* o qualche altra composició breu. Això passa perquè el vers àrab és generalment molt llarg; en traduir la seua sintaxi prosintètica i els seus vocables precisos i concisos a la nostra llengua, que és proanalítica i manca sovint de la paraula exacta, la versió encara resulta més llarga; qui la fa, intenta sovint introduir-hi a més totes les claus que —al seu parer— li calen al poema per a ser intel·ligible a un lector occidental. Es tracta llavors d'acostar el resultat a la visualitat habitual d'una «poesia» i es talla —a caprici i d'acord amb el gust estètic del moment— en tres, quatre o més línies allò que en origen era un únic vers de llenguatge concís.

La poètica àrab sempre ha estat difícil, fins i tot per als mateixos àrabs. No es pot demanar, doncs, que allà on hi havia una paraula rara, voluntàriament triada així per l'autor, a la traducció en tinguem una de

casolana o un circumloqui per tal d'aclarir-la; igual que no podem trencar l'essència i la gràcia de la metàfora inicial explicant-la.

Ocorre en moltes ocasions que s'ha triat traduir una obra o totes les composicions d'un determinat escriptor per qüestions alienes a la seua virtut literària intrínseca o a la bona consideració de què va gaudir en vida. Sovint es dona el cas que la versió a la llengua europea del treball literari d'aquell autor àrab col·loca després la seua obra en una dimensió ben diferent a la històrica; passa a primer pla, és llegida i comentada, s'incorpora a les bibliografies i els manuals; amb el temps, aquelles poesies arriben a ser d'obligada cita i el poeta esdevé compositor d'especialíssim renom. Hi ha contribuït, a més a més, la difusió que n'ha fet l'editorial on s'ha publicat.

Per contra, és veritat que un únic autor cultivava diverses branques, unes més literàries que altres, i que quan un camp li ha donat la fama, les altres activitats seues han passat a segon pla o han estat emmudides. És el cas, per exemple, d'Abū-l-Šalt o d'Ibn al-Abbār, grans intel·lectuals i escriptors valencians, que no són anomenats per les seues creacions literàries. Si el primer es col·loca habitualment en el camp de la història de la ciència, el segon és reconegut bàsicament com a historiador i polític o a molt estirar com a antòleg. Malgrat la indubtable qualitat del seu treball poètic, els crítics àrabs i un bon nombre d'arabistes el consideren com una mena d'afegit i li lleven importància o, com ocorre amb la *sīniyya* d'Ibn al-Abbār, li concedeixen interès només com a testimoni històric. Als estudis més generals, es cau en la temptació de minimitzar-lo o simplement d'ignorar-lo, i no consideren l'autor com a autèntic poeta i creador de poesia sinó que atenen tan sols a la seua qualitat d'antòleg literari, de científic o d'historiador.

València àrab en prosa i vers pretén oferir una altra visió. Ho fa mitjançant la traducció directa d'un ample volum de material literari àrab relacionat amb les terres valencianes.

Abans d'endinsar-nos en altres consideracions cal avançar quins han estat els materials que hem triat per a aquest llibre: hem recollit un nombre considerable de fragments de poesia i molts altres de prosa, entenent-la des d'una òptica no occidental, perquè els àrabs medievals usaren un estil de prosa acurada no només a les obres de creació sinó també en la redacció de llibres d'història i geografia, entre d'altres gèneres.

Hi hem considerat objecte d'interès aquells autors o fragments que per estil, concepció de l'obra o brillantor analítica, sobresurten de l'ordinària exposició científica per entrar a la categoria de creació. Entenem per literària doncs tota obra on es manifesta una voluntat d'art explícita o

implícita i, per tant, els gèneres que han estat objecte de la nostra anàlisi, estudi i tria són la poesia (clàssica i estròfica), la prosa de creació (*adab* o miscel·lànies d'humanitats), la narrativa de viatges (gènere *rihla*), l'epístola (*risāla*), la narració (gènere *maqāma*) i la prosa de recerca (història, geografia, ciències de la natura). Amb tot i amb això, hem fet alguna concessió a la prosa simple, com ara la que recull informació bàsica sobre la geografia del País.

Pel que fa als autors recollits en el present llibre sobre la producció literària àrab relacionada amb València, la major part va nèixer i viure ací. D'altres eren de soca-rel valenciana però van desenvolupar la seua carrera artística o professional en altres zones de la Península o a l'estranger, fora els límits geogràfics regionals (com Ibn Jubayr de Xàtiva o el valencià al-Ruṣāfi). Hem donat cabuda també a aquells escriptors d'altres procedències que van mantenir una relació amb les nostres terres, hi van viure i van desplegar-hi la seua obra; finalment, als que s'hi van referir sense mai haver-la visitada o que reflecteixen l'obra d'autors anteriors que en parlaren. En total, desfila per aquestes pàgines gairebé un centenar d'escriptors. Hi hem donat també veu a les dones; tot i que les antologies medievals citen en total unes quaranta poetesses andalusines de totes les èpoques i regions,¹ les relacionades amb terres valencianes en són, però, tres només.

L'espai que hem triat no és el que geògrafs i antòlegs àrabs medievals anomenaren llevant andalusí o *Xarq al-Andalus*, territori molt ample que comprenia, a més a més de les valencianes, terres que avui formen part de Castella-La Manxa, Aragó, Catalunya, les Illes i Múrcia. Aquí tractem només dels autors nascuts als llocs que avui pertanyen a les tres províncies valencianes. Els originaris d'altres pobles del *Xarq* andalusí no hi tenen veu, excepte que —com acabem de dir— visquessen a les nostres terres o en parlaren a la seua obra.

Aquest llibre nostre no és per a ser llegit tot seguit, sinó a poc a poc, amb calma i sense pressa, com pertoca a una obra en la major part de contingut poètic. Hem distribuït els textos en una sèrie d'apartats temàtics que, al mateix temps que els hi donen coherència interna, presenten els aspectes més humans de la València medieval: l'amor a la pròpia terra, l'aventura del viatge, la descoberta i les curiositats de l'estranger; els plaers de la vida, el vi, les tertúlies, el gaudi de la natura; l'amistat i l'amor; els contratemps que produeix la guerra, les deportacions, l'exili, la separació dels

1. Teresa Garulo. *Dīwān de las poetisas de al-Andalus*. Madrid, Hipèrion, 1986 (reprint 1998). M.ª J. Rubiera. *Poesía femenina hispanoárabe*. Madrid, Castalia, 1989. Mahmud Sobh. *Poetisas arabigo-andaluzas*. Granada, Diputación, 1994.

estimats; les misèries i l'efimera glòria de qui mana, el panegíric dels prínceps, la sàtira dels enemics; l'humor; el pensament científic, les reflexions sobre el món terrenal i la vida futura, la mort, les elegies...

Quant a la selecció dels textos, no hem pretès fugir del camí fet pels qui ens han precedit. Hom trobarà molts fragments ja coneguts, d'altres menys divulgats i molts (gairebé un terç) que mai no s'havien donat a conèixer al públic occidental. Hem numerat els fragments i en algun cas hem afegit un petit títol a partir de la informació de la font àrab; el rètol explica o relaciona el contingut amb una cosa o amb un lloc que no és obvi al text. Al final del llibre hi ha un índex dels autors que inclou una breu biobibliografia i els números dels seus fragments.

Ho hem traduït tot de bell nou a partir de l'original àrab que hem tingut al nostre abast. Potser sobtarà el lector observar discrepàncies entre les nostres traduccions i d'altres dels mateixos textos ja publicades. D'una part, al llarg dels anys la noció i el gust literari que s'aprecia en la traducció a una altra llengua ha anat canviant² i ha aparegut també una nova ciència: la traductologia. D'altra banda, a alguns traductors els ha mancat suficient preparació; a d'altres els ha sobrat fantasia i en algun cas puntual han introduït rebles. La xarxa d'Internet ha agreujat la situació donant espai i publicitat a qui vol fer de traductor, intèrpret poètic o inventor.

La traducció, qualsevulla que siga, no és pas una activitat asèptica i merament lingüística com molt sovint es defensa. Al contrari. Es basa en decisions, mai innocents, que obliguen sempre a triar una determinada opció en detriment d'unes altres i que poden alterar –*volis nolis*– el cànon d'una cultura o la imatge que es té d'una societat. Des de l'òptica de l'actual «gir cultural» en els estudis de traducció, que nega la possibilitat d'aconseguir una objectivitat pura admissible i una fidelitat als textos inqüestionable,³ hem tractat de posar equilibri a les nostres traduccions entre el discurs admès i altres possibilitats inexplorades.

La filosofia que rau darrere el traductor i la forma en què s'enfronta a la seua versió marquen la manera de fer la traducció. La nostra ha estat respectar al màxim el contingut textual, la concisió i les figures retòriques

2. Compareu les traduccions «poètiques», a partir de les versions de l'àrab a l'alemany del baró de Schack, de Juan Valera. *Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia*. Sevilla, 1867-1868 (3a ed. 1881) [Madrid, Hiperión, 1988]; en aquest mateix sentit vegeu Emilio García Gómez. *Qasidas de Andalucía puestas en verso castellano*. Madrid, Plutarco, 1940, recollit dins *Árabe en endecasílabos*. Madrid, 1976.

3. África Vidal Claramonte. *El futuro de la traducción. Últimas teorías, nuevas aplicaciones*. València, Institució Alfons el Magnànim, 1998, pàg. 54. Vegeu a més a més Frederic Chaume i Cristina García de Toro. *Teorías actuales de la traductología*. València, Bromera, 2010.

usades pels autors. Hem triat la invisibilitat del traductor enfront de la visibilitat que espesses vegades uns altres cerquen tot lligant-la a una presumpta translació a la sensibilitat poètica (occidental, naturalment!); hem tractat de protegir els textos –dins les nostres possibilitats– de la influència de la nostra cultura fent transparentar els modes de parla propis dels autors traduïts, i en aquest sentit, hem utilitzat diversos models de llengua, usant les variants formals que coneixem: la valenciana i la catalana. Alhora, hem cuidat el registre i hem defugit d'argots, com ara d'introduir arabismes antics i de donar a la nostra traducció aspecte o gust orientalista que farien perdre les identitats dels autors tot afavorint-ne el to exòtic; els pocs termes àrabs que hem mantingut van en cursiva i s'expliquen a l'índex comentat final junt amb els noms d'alguns personatges i llocs que s'hi citen.

Més difícil és suplir la distància temporal i cultural entre l'obra dels autors, àrabs i musulmans medievals, i alguns lectors actuals. No hem volgut omplir els textos traduïts de notes explicatives sobre referents bàsics literaris, religiosos, polítics, històrics, etc. Fer-ho embullaria la lectura sense mai dissipar totalment la manca de coneixements sobre el món àrab i islàmic. És per això que hem redactat una introducció a la literatura àrab medieval on presentem breument, com a marc general, les formes i els temes literaris principals i un recorregut històric d'etapes i d'autors més importants des de la península aràbiga fins a les terres valencianes.

A l'apartat «Notes» trobareu el llistat amb les referències al nom de l'autor, rima i metre si és un fragment poètic, les fonts àrabs que hem usat per traduir-lo i altres versions que coneixem del mateix text.

València àrab en prosa i vers és un modest homenatge de les autores a la ciutat a la qual viuen i treballen i a les terres valencianes que les han acollides càlidament, amb simpatia i benvolença. Dedicades a la docència de la llengua, la literatura i la cultura àrabs a la universitat valenciana, la seua professió justifica a bastament que s'endinsen a presentar el que fou un passat brillant del País Valencià: l'etapa aràbiga i musulmana.

València, tardor de 2010

OBSERVACIONS

Hem mantingut intacta la llargària de cada vers sempre que ha estat possible.

El sistema de transcripció de l'alfabet àrab és el recomanat per l'Institut d'Estudis Catalans
, b, t, l, j, h, ð, d, ð, r, z, s, x, s, d, t, z, ', g, f, q, k, l, m, n, h, w, y.

Hem marcat tot tipus de a llarga com a ā.

ESTUDI INTRODUCTORI

València formà part d'un vastíssim territori que l'Islam conquistà al llarg dels segles VII i VIII. Una nova religió (Islam) i una nova llengua (àrab) hi arrelaren al llarg de l'etapa de domini polític. Amb el canvi s'hi obrí un ampli món de coneixements i una gran cultura que tenia els seus orígens en l'antiga grecolatina, en les cultures índica i persa, i en la literatura àrab de la península aràbiga, tot això desenvolupat als grans centres dels imperis omeia i abbàsida d'Orient.

La transformació dels pobladors de la península ibèrica en musulmans i parlants d'àrab fou lenta. Durant aquell temps els moviments culturals orientals seguien llur marxa ascendent i llurs fruits foren recollits a Al-Andalus segles després que s'haguessen produït allà. La creació literària andalusina –tant la general com la particular feta pels àrabs de València– és reflex fidel, per tant, d'allò més brillant de segles anteriors i per això mateix va patir també tots els defectes dels *topoi* fabricats en altres latituds.

La comprensió dels textos seleccionats i reunits aquí potser requereix unes pinzellades prèvies, breus i concises, sobre la literatura àrab. Formes, temàtica i etapes seran els tres pilars bàsics d'aquesta introducció. Hi dedicarem també unes pàgines a explicar l'evolució històrica i literària en terres valencianes.

LES FORMES LITERÀRIES

La poesia i la prosa són les dues formes bàsiques de la literatura àrab medieval. D'ambdues, és la primera la que va gaudir de culte com a forma literària per excel·lència ja que la prosa de l'*Alcorà* fou considerada inigualable durant molt de temps.

Els orígens d'aquestes formes es troben a la península aràbiga en temps molt anteriors a l'aparició de l'Islam i cal tenir-ho en compte per entendre determinats llocs comuns que apareixen en èpoques més modernes i res no tenen a veure amb la nova religió predicada per Mahoma al segle VII de la nostra era. Els gèneres de caràcter popular no van gaudir de l'interès dels cercles cultes i per això no es van recollir per escrit i gairebé no tenim dades d'etapes antigues.

La poesia àrab clàssica

La poesia és la principal forma literària àrab i la més preada al llarg de tota la història. Els àrabs i en general tota la crítica literària àrab i també occidental (antiga i moderna) entenen per «poesia» la «poesia àrab clàssica»,¹ és a dir aquella redactada en llengua àrab clàssica que segueix unes normes molt precises pel que fa al tipus de llenguatge, mètrica, rima i temàtica.

El poema àrab es pensa que va nàixer cap al segle V en composicions llargues i solemnes que perfeccionaven la primitiva prosa rimada. Era per a ser escoltat. Cada poeta disposava d'un transmissor que aprenia de memòria els versos del mestre. Per a esdevenir poeta independent era condició inexcusable haver escoltat i memoritzat el major nombre possible de versos. En aquest sentit, i segons el concepte clàssic, el poeta àrab no naix, es fa. En la major part dels casos no tenim dades fiables per a reconstruir la biografia d'aquells primers poetes, que es presenten com figures desdibuixades i/o mitificades i no com personatges ben definits. Aquells primitius poemes no es van posar per escrit fins al segle VIII i llurs característiques serien fixades més endavant pels filòlegs; el sistema prosòdic va ser codificat per al-Ḥalīl de Bàsora (m. 791).

La mètrica és quantitativa i basada en la combinació de síl·labes breus i llargues: els peus (n'hi ha vuit). Associats també de manera preestablerta formen els metres (n'hi ha setze). Cada vers del poema està format per dos hemistiquis, separats per una cesura. El fet que tots els versos tinguin el mateix metre fa que llur amplària siga similar i, en conjunt, el poema escrit tinga un aspecte compacte, dividit en dos blocs idèntics o molt semblants.

El poema clàssic és monorim; per això és conegut sovint per l'adjectiu relatiu al nom àrab de la lletra amb la qual rima: *lāmiyya* (rima en lletra *lām*), *nūniyya* (rima en lletra *nūn*), etc. Consta d'una sèrie de versos (entre 30 i 100) de mètrica i rima úniques; a més, els dos hemistiquis del primer vers rimen entre ells. Aquest poema tipus es cultivarà –sovint sense gaires canvis– fins als nostres dies, en què conviu amb composicions deslliurades, en major o menor grau, de les lleis de la prosòdia clàssica.

Es divideix tradicionalment en tres parts, de tema fix, que el poeta desenvolupa al seu gust. Un bon poeta sap mantenir l'equilibri entre elles i hi passa d'una a l'altra de forma natural i suau, sense brusquedats.

La primera part és un pròleg amorós, una lamentació del poeta davant les despulles del campament abandonat per la seua estimada, amb al·lusions a la fugacitat del temps. Tant la descripció de les restes (pedres,

1. Trobareu un variat conjunt de poemes representatius i una informació més àmplia a Josefina Veglison. *La poesia àrabe clàssica*. Madrid, Hipèrion, 1997.

estaques, focs apagats) com la descripció física de l'estimada segueixen uns models originals i primaris fixos que es repetiran en els temps posteriors.

La segona part, que sovint és la més llarga, descriu el viatge que el poeta fa pel desert per a cercar l'estimada o per qualsevol altre motiu. Això dona peu a vivíssims i animats quadres de la muntura, la fauna, el paisatge, fenòmens de la natura, incursions armades i escenes de cacera dominades pel moviment, frenesí i acció. Se citen i descriuen animals salvatges (òrix, onagre, xacal, estruç, hiena, lleó, a més de gaseles i vaques). Destaca la descripció minuciosa i abundantment documentada –pel que fa al lèxic– de les muntures i llurs propietats de resistència i bellesa. Els més freqüentment descrits són el cavall i el dromedari. És molt abundant també la citació de topònims: turons, oasis, punts d'aigua i altres llocs de la península aràbiga que més endavant i pel pes del llegat clàssic, seran cita ineludible.

La tercera part del poema és la lloa o panegíric del mecenes o senyor a qui va dedicat, amb la intenció d'aconseguir, perpetuar o arribat el cas recuperar, la seua protecció econòmica però sobretot política. La lloa reflecteix virtuts que responen al model de comportament paradigmàtic de l'homenia, la qual inclou generositat, magnanimitat, resistència davant l'adversitat, bravura. És freqüent la comparació del guerrer valerós amb el lleó i la seua generositat amb l'aigua benèfica que vessa el núvol carregat de pluja. En comptes d'una lloa hi pot figurar una sàtira contra els enemics del protector, un vituperi o una elegia.

A partir del segle VIII es començaren a escriure poemes curts, anomenats «fragment» (de 2 a 10 versos de temàtica única), que van gaudir a partir de llavors d'una gran difusió puix que permetien centrar-se en un objecte, una idea, un acudit original. Amb ells el ventall temàtic es diversificà, tot i que continuà sent un poema monorim i seguia les normes de la prosòdia clàssica. A més, el metre *rajaz*, el més senzill de la prosòdia clàssica, s'especialitzà per a escriure poemes de temàtica científica, jurídica, religiosa, gramatical, lingüística, històrica, etc. amb valor didàctic, mnemotècnic i pedagògic. En aquests poemes, anomenats *urjūza*, poden rimar entre si els dos hemistiquis d'un vers en lloc de ser monorims.

El conjunt dels poemes d'un autor s'anomena registre o *dīwān*. Dins el *dīwān* els poemes van ordenats alfabèticament per rimes, fet que permet localitzar fàcilment un poema qualsevol tot i que només tinguem uns pocs versos.

Una característica fonamental del poema àrab és la independència semàntica i sintàctica de cada vers i, per aquesta autonomia conceptual, el poema es concep com un collar les perles o pedres valuoses del qual són els seus versos. Aquesta característica afegeix, òbviament, dificultat a la

composició del poema. És molt important la síntesi, la concisió lingüística: cada vers ha de constituir una unitat de significat i bellesa formal, ha de ser autònom i autosuficient. La figura més recurrent és la comparació. Agraden els mots precisos i arcaïtzants, la musicalitat i expressivitat del llenguatge, el pas sense violència d'un tema a un altre; amb el temps les comparacions esdevingueren metàfores i després arquetipus.

Tanmateix, no ens enganyem: la lectura d'un poema sencer és pesadíssima tant per als àrabs com per als occidentals. Per això les biografies dels poetes i les antologies poètiques àrabs, medievals i tradicionals, no recullen tots els poemes complets sinó només els versos més encertats i bells, extrets dels poemes, aïllats del context ja que no perden el sentit.² Les antologies europees en fan una nova tria i de vegades tan sols tradueixen els versos que s'adapten a la sensibilitat occidental, el que pot agradar ara i ací.³ Els versos àrabs que tenim ocasió de llegir traduïts a llengües europees són, doncs, els millors entre els millors i els trobem fora del seu context natural.

La poesia estròfica

Al marge de la poesia àrab clàssica existeix una poesia popular, que és, principalment, una poesia per a ser cantada, una «lletra de cançó». Podem trobar-hi tota la varietat de sentiments humans: amor, nostàlgia, alegria, tristesa, vanaglòria i també una important producció de tipus religiós, destinada a lloar Déu, el profeta Mahoma i personatges musulmans pietosos a les tombes dels quals s'hi fan romiatges.

Acostuma ser composició anònima i de transmissió oral i la llengua usada és l'àrab dialectal. La mètrica no segueix les normes de la prosòdia de la poesia clàssica. Les seues expressions i el tractament del tema són senzills. Les composicions són relativament curtes i sovint es tracta de petites estrofes o agrupacions d'estrofes d'uns pocs versos. Encara que poden ser monorimes, el normal és que les rimes es combinen o alternen.

2. Vegeu, per exemple, l'antologia publicada per Emilio García Gómez. *El libro de las banderas de los campeones de Ibn Sa'īd al-Magribī. Antología de poemas arábigoandaluces, editada por primera vez y traducida con introducción, notas e índices*. Madrid, 1942 [2a ed. Barcelona, Seix Barral, 1978] i l'edició i traducció de José Manuel Continente de l'antologia d'Ibn al-Ĥaṭīb. *Libro de la magia y de la poesía*. Madrid, Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1981.

3. Un cas pot ser Henri Pérès. *La poésie andalouse en arabe classique au XIe siècle. Ses aspects généraux, ses principaux thèmes et sa valeur documentaire*. Paris, 1937 [2a ed. 1953]; traduïda per Mercedes García-Arenal com *Esplendor de al-Andalus*. Madrid, Hiperión, 1990. Un altre exemple clàssic és Emilio García Gómez. *Poemas arábigoandaluces*. Madrid, 1930 [edició corregida i millorada, Madrid, Espasa-Calpe, 1940 (8a ed. 1985)].

D'aquest tipus de poesia no ens han arribat mostres d'època antiga perquè durant molts segles no va gaudir de l'aprovació del públic culte i dels crítics, motiu pel qual els antòlegs no recolliren aquestes composicions; això vol dir també, i en conseqüència, que les formes poètiques populars no han despertat mai cap interès, o si ho han fet, com veurem més endavant, tan sols ha estat d'una manera esporàdica i marginal.

Haurem d'esperar fins el segle XII per començar a trobar poemes estròfics a les antologies àrabs, però no tots els autors d'aquest tipus d'obres estaven disposats a incloure'ls a llurs compilacions. És en aquesta època, val a dir el segle XII, quan a Al-Andalus es va posar de moda la poesia representada per les formes *muwaxxaḥ* i *zajal*, escrites per autors cultes, tant en llengua àrab clàssica com també en dialectal.⁴

El *muwaxxaḥ* és una forma poètica nascuda a Al-Andalus al final del segle IX amb molta probabilitat. Tot i que hi ha notícies de coneguts autors andalusins que composaren *muwaxxaḥ*, aquests poemes no es troben recollits als seus *dīwāns*; la major part de les antologies els exclouen. Se sap que el valencià Ibn Sa'd al-Ḥayr (m. 1175) havia consagrat un llibre al *muwaxxaḥ*, avui perdut, on incloïa vint autors, però les compilacions més antigues que ens han arribat són del segle XIV.

En general el poema consta de cinc o sis estrofes, cadascuna dividida en dues parts: la primera té rimes independents i la segona, rimes comunes; d'aquestes últimes pot haver-ne una reproducció rítmica al començament del poema, a manera de pròleg; els versos que fan rima comú i tanquen l'última estrofa es diuen *ḥarja* i acostumen estar en estil directe. Aquest esquema simplificat i bàsic es pot combinar i complicar àmpliament.

La llengua d'aquests poemes és l'àrab clàssic, però desproveïda parcialment de la flexió de casos. Aquesta circumstància fa que la mètrica d'aquestes composicions de *muwaxxaḥ* plantege divisió d'opinions entre els tractadistes actuals: hi ha qui la considera adaptació de la prosòdia àrab clàssica; qui pensa que usa síl·labes contades i accentuades; d'altres, finalment, pensen que respon a un sistema on la música regiria el ritme de la lletra. La temàtica és la mateixa que usa la poesia clàssica: amorosa, ascètica, bàquica, elegíaca, mística, panegíric... Els nostres poetes Ibn al Labbāna de Dénia (m. 1113) i Ibn Jubayr de València (m. 1217) també practicaren el gènere *muwaxxaḥ*.

El *zajal* és una de les composicions més conegudes. Se suposa que fou inventat a Al-Andalus al segle IX i es va estendre per tot l'àmbit àrabic-

4. Vegeu sobre aquest tema les síntesis de M.ª Jesús Rubiera. *Literatura hispanoàrabe*. Madrid, Mapfre, 1992, cap. VII, pp. 149-170 i de Teresa Garulo. *La literatura àrabe de al-Andalus durante el siglo XI*. Madrid, Hiperión, 1998, cap. V, pp. 161-182.

islàmic, on rep actualment diferents noms. Ibn Bāja (m. 1138), filòsof que treballà a la taifa de Saragossa, fou potser l'inventor d'aquesta composició poètica, similar al *muwaxxaḥ* però molt més llarga i escrita completament en àrab dialectal andalusí. Segons els biògrafs, els poemes d'Ibn Bāja eren acompanyats de música: era «el guia d'Al-Andalus en les melodies».⁵ Més tard Ibn Quzmān de Còrdova (m. 1160) portà el *zajal* a la seua màxima expressió.⁶ Consta d'una tornada cantada pel cor i una sèrie –sense límit– d'estrofes (freqüentment de quatre versos) entonades per un solista. L'últim vers de cada estrofa rima amb la tornada, donant així entrada al cor. Un exemple:

AA, BBBA-AA, CCCA-AA, DDDA-AA...

Un altre, amb rimes dobles:

XYXY, ABABABXY-XYXY, CDCDCDXY-XYXY...

La temàtica del *zajal* és molt més variada que la del *muwaxxaḥ* tot i que ambdues formes compositives comparteixen temes amb la poesia clàssica.

La prosa literària

La prosa àrab, per definició, és prosa escrita i es redactarà, per tant, en llengua àrab clàssica. Cal distingir-hi dos estils: la prosa de la primera època islàmica i omeia, prosa concisa, sense pretensió artística i que es limità a expressar de manera clara discursos i sermons polítics o religiosos, textos oficials i històrics o tradicions profètiques; i un altre estil ornat, d'intencionalitat culta, elevada, artística, de sintaxi i lèxic difícils, que a partir del segle X dominarà l'expressió literària, llevat de textos de contingut científic (geografia, medicina, botànica, astronomia, geometria, matemàtica, etc.).

Les restes de la primitiva prosa preislàmica van ser posades per escrit molts segles després (segle IX) i llur autenticitat no és gens fiable. Es tracta de textos molt breus, sovint en prosa amb ritme i rima: sermons, oratòria guerrera, màximes, proverbis, oracles de bruixots i endevins, malediccions i benediccions; també els «dies de batalla dels àrabs» o col·leccions de gestes dels cavallers preislàmics; gènere literari històric i èpic que

5. Ibn Sa'īd. *al-Mugrib fī ḥulà al-Magrib*. Edició de Xawqī Dayf. El Caire, Dār al-Ma'ārif, 1995, vol. II, p. 120.

6. Vegeu Ibn Quzmān. *Cancionero andalusí (edición íntegra de zéjeles y fragmentos)*. Traducción, introducción y notas de Federico Corriente. Madrid, Hipérion, 1989 [3a ed. corregida, 1996].

recorda llurs conflictes i és el punt de partida de cicles de llegendes que es difondran oralment a manera de grans sagues. I s'hi compten narracions llegendàries sobre profetes i personatges de l'antic i nou testament, coincidents de vegades amb algunes narrades a la Bíblia i als Evangelis.

La prosa concisa, que acabem de caracteritzar com a pròpia del període omeia, mai no deixà de ser conreada en escrits sobre matèria filològica o històrica produïts amb caràcter literari. Un altre gènere de prosa senzill és el de viatges, gènere que el valencià Ibn Jubayr (m. 1217) portà a la màxima expressió, ja que manifestà opinions i reaccions personals davant els fets descrits amb un estil sobri on la intenció estètica és ben present, com el lector podrà comprovar.

Però el model de prosa àrab és l'*Alcorà*. Es considera el cim de la prosa literària àrab clàssica i en alguna de les seues parts es pot sentir l'ús de rimes assonants i consonants.⁷ La doctrina que el considera inimitable i amb una perfecció impossible d'assolir va paralitzar durant els primers segles, però, qualsevol intent de prosa literària. A partir de l'època *'abbāsī* es desenvolupà la prosa ornada com a expansió d'un antic tipus d'escrits de cultura general profana, que rebia el nom de «bones maneres» o «literatura» (*adab*). Aquest gènere tenia per finalitat «ensenyar tot divertint» mitjançant textos que explicaven de forma lleugera, en prosa i vers, seriosament i en broma, històries reals, anècdotes curioses o contes inventats, sobre un centenar de temes diferents (normes de conducta, saviesa pràctica, elegància, bones maneres...). El material que conteni en pot ser genuïnament àrab o estar traduït i provenir de les tradicions grecollatines o de l'Índia o Pèrsia. La lectura d'aquestes obres permetia llavors a cortesans i secretaris moure's còmodament a la cort i mantenir una conversa a les reunions socials.⁸

Aquella prosa artística s'introdueix en l'estil de la correspondència oficial i dona pas al gènere epistolar, que naix entre escrivans i secretaris de cort del període *'abbāsī* i es caracteritza per un admirable sentit del ritme i de la intensitat retòrica en decrets, declaracions de guerra, correspondència oficial, etc. A la mateixa època van aparèixer les primeres epístoles literàries, forma que evolucionà cap a monografies literàries

7. Podran consultar-se amb profit les següents traduccions: *El Corán*. Traducción, introducción y notas de Juan Vernet. Barcelona, Planeta, 1963 [reed. Austral-Planeta 2010]; *El Corán*. Traducción de Julio Cortés. Madrid, 1979 [reed. Barcelona, Herder, 1986]; i *L'Alcorà*. Traducció de l'àrab al català, introducció a la lectura i cinc estudis alcorànics per Mikel de Epalza. Barcelona, Proa, 2001 [2a ed. (corregida) 2002].

8. Sobre aquest gènere vegeu Serafín Fanjul (trad.): al-Ŷāḥiẓ. *Libro de los Avaros*. Madrid, Alianza, 1984 [reed. 1992] i també Josefina Veghison Elías de Molins. *El collar único de Ibn Abd Rabbihi*. Madrid, Síntesis, 2007.

sobre temes diversos, com ara una palmera, un pensament filosòfic, els senyors, etc. Adornades amb prosa rimada, reiteracions conceptuals, sèries de sinònims i farcides de versos, aquestes epístoles o tractats literaris arriben al seu esplendor màxim cap al 950.⁹ És molt coneguda entre el públic europeu modern la que tracta sobre l'amor i els amants titulada *El collar de la coloma*, que el cordovès Ibn Ḥazm (m. 1063) redactà al seu refugi polític de Xàtiva.¹⁰

La prosa ornada és prosa poetitzada que va afectar molts gèneres: història, biografia, tractats de filosofia i mística, col·leccions històriques, entre d'altres. El text inclou rima consonant i assonant, paral·lelismes i divisió en seccions sintàctiques proporcionals, riquesa de descripció, ús de metàfores i figures retòriques, citació de fragments en prosa (refranys, versicles alcorànics, tradicions i dites de Mahoma) i vers (poemes propis o d'altres) amb els quals l'autor crea un discurs ple d'interpolacions, sense assenyalar-ne l'autoria.

Al final del segle X s'obre camí un gènere nou: la «sessió», «sojorn» o *maqāma*, una història, relativament curta, escrita en prosa ornada i d'estil tragicòmic que retrata la vida social de l'època; és una breu anècdota de ficció, sovint protagonitzada per un personatge picaresc.¹¹ El gènere, que va nàixer amb una intencionalitat clarament humorística, es va emprar després per a presentar diàlegs imaginaris en què rivalitzen literàriament objectes inanimats, com ara l'espasa i la ploma, la rosa i el narcís o les ciutats de Màlaga i Salé (Marroc).¹² El terme *maqāma* va perdre el seu sentit literari primer i en època tardana s'utilitzà com a sinònim d'epístola; ambdós eren intercanviables ja que designaven un tipus d'assaig literari en prosa rimada, de paraula exquisida; el contingut només era un pretext.

9. Sobre la prosa andalusina trobareu informació a M.ª Jesús Rubiera. *Literatura hispanoàrabe...*, pp. 171-233 i Teresa Garulo. *Literatura àrabe...*, pp. 137-160. Vegeu a més a més, Fernando de la Granja (trad.). *Maqāmas y risālas andaluzas*. Madrid, Hiperión, 1997 i Salvador Barberá (trad.). Ibn Xuhayd. *Epístola de los genios*. Santander, 1981.

10. Ibn Ḥazm. *El Collar de la Paloma*. Traducció d'Emilio García Gómez. Madrid, Alianza, 1998 (reed.).

11. Al-Ḥamaḡānī. *Venturas y desventuras del pícaro Abū-l-Faḡh de Alejandria (maqāmāt)*. Traducció de Serafin Fanjul. Madrid, Alianza, 1988.

12. Sobre aquest tema, vegeu *Andalucía contra Berbería*. Reedición de traducciones de Ben Ḥayyān, Ṣaḡundī y Ben al-Jaḡīb, con un prólogo, por Emilio García Gómez. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1976; Rocío Lledó Carrascosa. «*Risāla sobre los palacios abbadies de Sevilla, de Abū ʿĀʿfar Ibn Aḡmad de Denia*. Traducción y estudio», *Sharq al-Andalus* 3 (1986), pp. 191-200 i Fernando de la Granja. *Maqāmas y risālas andaluzas...*

TEMÀTICA LITERÀRIA ÀRAB MEDIEVAL

De quins temes s'ocupa la literatura àrab? D'una manera general hom pot afirmar que es tracta d'una literatura realista, que pinta i descriu fidelment el mitjà circumdant. Un ambient que físicament comença al desert, amb la vida nòmada, i més tard es trasllada a la vida urbana sedentaritzada; els escriptors dels nous espais passen a descriure els jardins i els objectes de luxe i, de seguida, s'obren al món, als monuments i curiositats de terres llunyanes, tot ampliant els temes de la primitiva prosa i poesia beduïna.

Ja hem assenyalat que el poema tripartit tradicional el formen tres temes bàsics: pròleg amorós i nostàlgic, viatge-descripció i lloa o sàtira per cloenda. S'ha de tenir present que són també comuns a la redacció en prosa els temes de la poesia —que descrivim tot seguit— que van sorgir a partir de la tríade bàsica; i que les noves temàtiques, que es van introduint poc a poc, continuaran convivint amb els vells temes preislàmics que mai no s'han abandonat.

Per entendre la temàtica de la literatura àrab clàssica ens hem de retrotraure al món nòmada, lloc de la seua naixença, i als clans i tribus en què estava organitzat. L'enorme extensió del desert de l'Àrabia interior que el beduí solcava, tot practicant-hi la incursió armada i la pastura, les dues activitats fonamentals de les quals vivia, exigia resistència física. L'atac contra els enemics es feia per guanyar botí o acomplir actes de venjança en defensa de l'honor, sagrat entre els beduïns. I l'honor requeria en l'observança d'un comportament íntegre i en la defensa dels membres de la pròpia tribu, a la qual estava unit per lligams indissolubles de solidaritat.

El prototipus de cavaller que encarnava l'ideal beduí era l'home generós i hospitalari, el cavaller del desert que lluitava per l'amor i l'honor, resistint sempre els atacs de l'adversitat. Responia a un model paradigmàtic, portador de virtuts sobrevalorades en una societat que, si no les hagués exercitades, hauria vist minvades les seues condicions de supervivència. Aquesta és la imatge de l'home que transmet la literatura àrab medieval en els seus temes.

El tema amorós

— *L'amor preislàmic.* Com acabem de dir, el llarg poema beduí preislàmic contenia a la primera part un pròleg de caràcter amorós. La visió de les deixalles del campament abandonat excitava la nostàlgia del poeta i el record de l'estimada podia portar-lo a evocar-ne la imatge. La descripció física, però, seguia uns models primaris fixos que es repetien.

La dona d'aquells versos no tenia vida, no era reflex d'un ésser real: la seua figura sempre té una cintura finíssima que es compara a una branca ondulant sobre una duna i uns malucs gruixuts que li fan difícil caminar; té la mirada lànguida, el coll esvelt; és una evocació, un espectre, un desig.

– *L'amor cast*. La tribu d'origen iemení dels 'Uḍrā dóna nom a un grup de poetes que cantaren un tipus d'amor net de luxúria, anomenat 'uḍrī, que alguns autors tendeixen a equiparar a l'amor platònic. Els poetes 'uḍrīs comparteixen una biografia llegendària: s'enamoren d'una dona de la qual els separa la convenció social; evoquen llur passió inconsumible i llur fidelitat ferma; es vanen d'abstenir-se de tot contacte físic amb ella, que significaria tacar aquest amor tan pur i elevat; finalment perden la raó i solen morir d'amor. Des del punt de vista formal, els poetes 'uḍrīs canvien l'arcaisme lèxic per un llenguatge més senzill i planer. De vegades expressen llur amor en termes religiosos: l'estimada és com la Ka'ba cap a la qual sempre es mira. El nom de l'estimada apareix al costat del poeta, de manera que són més aviat coneguts com cèlebres parelles d'enamorats: Jamīl-Buṭayna, Kuṭayyir-'Azza o Majnūn-Laylā (al voltant d'aquesta última parella va sorgir una llegenda popular que ha tingut gran repercussió literària).

– *L'amor sensual*. L'eròtica urbana, practicada al caliu del calif al omeia (660-750) pels poetes de les dues ciutats de la Meca i Medina, és un tema innovador pel seu to que, lluny del convencionalisme d'èpoques passades, es mostra intranscendent i alegre. El poema es basa en l'anècdota, ens parla de dones vives, ens conta l'encontre amorós amb un realisme que contrasta amb els arquetipus al voltant de la dona de l'època preislàmica i dissembla del món mític dels poetes 'uḍrīs. En aquest tipus de poemes, quan la dona camina s'assembla a la vedella o a la gasela; la seua cara brilla com el sol i és clara com la lluna plena; els seus ulls són com els de la vaca salvatge i l'antílop...

– *L'amor a homes joves*. És un gènere independent del qual és iniciador i representant màxim el poeta oriental Abū Nuwās (c. 755-813).¹³ Es tracta de cants d'amor dirigits a adolescents i joves exalçant-ne la bellesa física: cara, galtes, cintura, llavis, ulls, pigues, cabells... El borrisol o primers indicis de barba és motiu de discussió poètica i excusa per a fer-ne comparacions il·limitades.

13. Sobre Abū Nuwās vegeu Josefina Veglison. *Poesia àrabe...*, pp. 154-161. Hom pot consultar: *Le vin, le vent, la vie. Poèmes traduits et présentés par Vincent Monteil*. Paris, 1979 i *Khamriyyat. Poesia bàquica*. Traducció de Jaume Ferrer i Anna Gil. Barcelona, Proa / UAB / Universitat de Barcelona, 2002.

– *L'amor obscè*. És el tema central d'un tipus de poema que naix com atac i burla dels valors dels àrabs beduïns i de l'amor 'uḍrī. Utilitza termes sexuals explícits i descripcions pornogràfiques, amb certa intencionalitat humorística i per tal de trencar les normes d'educació urbana de la cort califal. Conreat essencialment a principis d'època 'abbāsī, el poeta d'origen persa Abū Nuwās (c. 755-813) n'és l'iniciador i principal representant.

La descripció

– *Les descripcions*. En triar la descripció com a motiu poètic, el poeta beduí prefereix representar l'acció i el moviment abans que un objecte inanimat. Fuig de l'immobilisme i menysprea per això l'agricultura i els treballs manuals. A partir del poema beduí clàssic, on es feia descripció completa del desert (fenòmens naturals, relleu, camells, fauna salvatge, aigües, flora), de les deixalles del campament abandonat i de l'estimada del poeta, apareix a poc a poc el poema independent o el text en prosa que fa descripció de la natura que envolta l'autor i del qual naixeran subgèneres, com ara vegetal (arbres, plantes, fruits, flors, jardins...), cinegètic (caçadors, animals caçats, gossos, falcons...), del medi físic (sobretot muntanyes, mars i rius), de fenòmens naturals (núvols, llamps, trons, pluja, pedra...), d'objectes diversos (armes, lluminàries, menjars, tinters...) o de construccions i monuments (palaus, salons luxosos, edificis abandonats sènies, séquies...). L'important és la metàfora, molt més que la descripció realista de la cosa; metàfora que pren com a punt de partida el color i la forma. Les comparacions es fan amb metalls i pedres precioses, però també amb el cos humà. El gènere per excel·lència descriu flors, jardins i el temps de primavera. En la història de la literatura àrab un dels autors més important és el nostre Ibn Ḥafāja (m. 1138) i també el cordovès Ibn Zaydūn (m. 1070).¹⁴

– *El tema bàquic*. La descripció del vi, de banquets i tertúlies es remunta al període 'abbāsī, sent-ne principal conreador i creador el persa arabitzat Abū Nuwās (c. 755-813). El text s'inicia sovint amb una crida a gaudir de la vida i hom troba referències a l'aroma i edat del vi; al·lusions a flors, arbres i jardins on té lloc el festí; a l'efecte del vi sobre els bevedors; hi ha descripcions dels copers i cantores que els entretenen; de la festa nocturna que dura fins a l'alba; i es fan comparacions del color

14. D'Ibn Zaydūn ens parla Teresa Garulo. *Literatura àrabe...*, pp. 101-120. Sobre la seua obra: Ibn Zaydūn. *Poesías. Antología bilingüe*. Trad. Mahmud Sobh. Madrid, IHAC, 1979 [reed. Madrid, Cátedra, 2005].

del vi amb metalls preciosos, la llum i el foc. Altres vegades els escriptors fan referència a l'anada a la taverna cristiana i hi inclouen diàlegs amb els vinaters.

– *La descripció marítima*. De vegades s'oblida que els àrabs van tenir i tenen una estreta relació amb la mar. Des de l'Aràbia, també península com la Ibèrica, no tenien altre mitjà de viatjar cap a l'exterior que la navegació. Aquest és un tema que recullen els autors que estimen les descripcions dels estats naturals de la mar (núvols, tempestats...) i també els mitjans de transport i comunicacions, com ara les barques. La descripció de navegacions atén també la que es feia als rius. El gènere prosístic anomenat «viatge» (*rihla*), del qual fou conreador important el valencià Ibn Jubayr, inclou moltes vegades aquest tema.

Virtuts socials

– *El panegíric*. És matèria de les més antigues. Com ja hem dit, la tercera part del poema clàssic és la lloança del mecenes o senyor la protecció del qual se sol·licita. En època preislàmica aquesta part es dedicava a elogiar el cap de la tribu o els reis veïns de l'Aràbia, mostrant-ne la generositat, noble stirp, paciència en temps adversos i valor enfront dels enemics. A les velles virtuts se n'afegiran després d'altres islàmiques; al mateix temps el panegíric es dirigirà també a caps militars, líders religiosos, jutges, visirs, secretaris i amics íntims. Se n'elogien campanyes i victòries, es destaca la figura del personatge lloat com a exemple de pietat, de defensor de la fe que combat els infidels i, en temps de pau, com a constructor de palaus i jardins, jutge just, secretari eloqüent, etc. Quan el panegíric es fa poema independent s'hi utilitzen metres llargs, seguint una forma molt classicista i fent ús d'un lèxic arcaïtzant. És un gènere que es caracteritza per la hipèrbole, però sense excedir els límits de la versemblança i dels trets i virtuts pròpies de l'ofici o càrrec del lloat.

– *L'autoelogi*. La jactància del poeta o l'elogi de les qualitats de la seua tribu és un gènere de pura arrel àrab que pot resultar aliè a la nostra sensibilitat poètica. És present en la poesia preislàmica, impressionant pel seu ardor i feresa, i té un estil vívid i dramàtic ben característic. El tema, que perdura fins avui dia molt atenuat, és la quinta essència del sentiment poètic dels àrabs, els quals rivalitzen per exposar amb la màxima elegància els mèrits i qualitats propis o de la tribu. En aquesta temàtica poètica s'exalta el codi d'honor i virtuts beduïnes, com ara el valor i la generositat, la magnanimitat, la resistència física i moral i la sobrietat. És a partir d'aquí que naix l'emulació, subgènere en prosa ornada o en

vers consistent en un diàleg en què s'enfronten les virtuts de dos o més tribus o grups humans (àrabs i perses) i, per extensió, també d'objectes, flors, ciutats, etc. Aquest subgènere es relaciona amb un moviment cultural denominat *xu 'ūbiyya* que sorgí a Orient al segle IX entre els súbdits perses —que volien ser tractats com a iguals pels àrabs i protestaven per llur discriminació—, que més tard passaren a reivindicar llur superioritat cultural enfront dels àrabs.

—*Sàtira i diatriba*. Com a contrapunt de l'elogi sorgeix un dels primers gèneres de creació beduïna: la sàtira. A l'època preislàmica s'expressava amb un poema espontani, breu i improvisat, que se solia compondre en el metre més primitiu i simple de la prosòdia àrab (*rajaz*). A partir de l'Islam es combinà amb un pròleg amorós o bé substituï el panegíric final del poema. Arma política emprada pels governants del període omeia, fou llavors quan va nàixer una variant del gènere: la diatriba, és a dir un poema escrit en resposta a una sàtira que rebutja el contrincant amb idèntiques armes formals —mateix metre i mateixa rima— cercant-hi la desqualificació de l'adversari. La sàtira es radicalitzà en les seues posicions polítiques i els poetes no van témer atacar els grans, fins i tot el califa.

El gènere satíric fou mal vist, en general, pels antòlegs i per molts poetes, tant per raons religioses com socials. Per a l'andalús Ibn Bassām (m. 1147) la sàtira era terreny dels estúpids i feia diferència entre la practicada pels homes eminents i la practicada per Jarīr (m. 728) i al-Farazdaq (m. 730),¹⁵ basada en «la injúria insultant i l'obsenitat».¹⁶

La vellesa i la mort

—*El dol*. El cant fúnebre va ser un dels primers gèneres poètics que es desenvoluparen al desert entre els beduïns. Als funerals de l'Àrabia preislàmica les dones ocupaven un paper important: exercien l'ofici de ploradors, es bufetejaven la cara i s'arrapaven els cabells, actes reprovats més tard per l'Islam, que prohibeix el plor professional. La lamentació va ser, doncs, un gènere fonamentalment femení, cultivat tant per dones de cultura i bona posició com per beduïnes de vida senzilla i austera. S'inicia amb una lamentació per la desaparició del difunt i es clou amb l'elogi de les seues virtuts. En principi molt breu, el poema va anar allargant-se fins a arribar a tenir en alguns casos més de trenta versos. El to és individual i l'accent, més personal que el d'altres temes. La mort, motiu axial del

15. Sobre aquests autors vg. Josefina Veglison. *Poesia àrabe...*, pp.131-139.

16. Ibn Bassām. *Ḍaḥīra* I/1, pp. 461-463.

gènere, es presenta humanitzada; no depèn de la voluntat de Déu sinó del destí i, llevat del plor, no resta esperança, sols venjança en cas que haja estat causada per un crim. El gènere seguirà vigent durant els segles d'or de la poesia àrab, perdent però el caràcter de quasi exclusivitat femenina del període preislàmic. L'elegia dels poderosos és gènere conreat pels poetes de cort; plorava la mort del príncep i elogiava al mateix temps el successor.

– *El gènere gnòmic*. Va gaudir de predicament entre els poetes preislàmics els quals reflexionen sobre el sentit de la vida, incloent als seus versos sentències de caràcter moralitzant. Aquesta temàtica serà desenvolupada àmpliament segles després i és un dels principals gèneres de la literatura àrab. Des del punt de vista estilístic, el tema va associat a la concisió i l'expressió natural, allunyada de tota afectació. Es fa intervenir el poder ineludible del destí i el consegüent fatalisme enfront les vicissituds i la mort, que ens fa a tots iguals.

– *La vellesa*. És tema conreat inicialment i de preferència pels poetes que visqueren, segons la tradició, molts anys i que es lamenten de la fatiga que els produeix aquesta longevitat no desitjada. Viure molt no era motiu d'especial alegria i encara menys un honor, sinó més aviat una vergonya, perquè el valent havia de morir jove en combat; qui arribava a la vellesa era sospitós de no haver exposat suficientment la seua vida, de ser un covard. El tema dels cabells blancs i el plany pel rebuig que provoquen a les dones és recurrent; forjat ja a l'època preislàmica, serà tractat amb profusió; també gaudeix de predicament la fugacitat de la joventut, el fàstic que fa la vida després que s'han perdut les forces, la renúncia al galanteig i de manera general, la caducitat de la vida i dels béns d'aquest món.

– *La reflexió ascètica*. El tema és una mescla de pietat, sentit comú i consells de la primitiva poesia; creix a partir d'un nucli antic i rep impuls amb l'*Alcorà*, el qual, sense deixar d'animar a gaudir dels goigs terrenals, incita a no deixar-se absorbir pels plaers d'aquesta vida per tal de rebre millor recompensa al més enllà. Els aforismes s'expressen en un llenguatge senzill i assequible. És una contraposició als poemes de temàtica amorosa i bàquica.

PANORAMA HISTÒRIC DE LA LITERATURA ÀRAB

Els inicis

La poesia que els andalusins imitaren segles després era ja practicada amb perfecció al segle VI pels àrabs i, vista la complexitat del seu sistema prosòdic, es pot suposar que els poetes de la península aràbiga comptaven amb importants antecedents que desconeixem. Aquells poetes de l'Àrabia la van cultivar amb tanta passió que era objecte de justes poètiques que se celebraven amb ocasió de la celebració de les fires de caràcter periòdic que tenien lloc durant els mesos sagrats de treva entre les tribus. Allà rivalitzaven amb llurs versos per tal d'obtenir el premi a l'eloqüència. Destacava la justa de la ciutat d'al-'Ukāz, prop la Meca, que coincidia amb els ritus de circumval·lació de la Ka'ba, un temple pagà de forma cúbica on els àrabs veneraven una pedra negra des de molt abans de la predicació de Mahoma, i que amb l'Islam esdevingué nucli sagrat.

Les millors composicions poètiques d'aquell període es van reunir en un corpus de set autors, encara que alguns crítics l'eixemplen fins a deu i d'altres només n'admeten cinc.¹⁷ Malgrat les discussions sobre la seua autenticitat, constitueixen el prototip del poema àrab clàssic i es consideraren com monuments literaris de primera categoria i models a imitar. Aquella poesia ha representat dins la civilització àrab una múltiple funció sustentadora: de la literatura, ja que ha marcat d'una manera indeleble el seu desplegament posterior; de la llengua àrab clàssica, de la qual és constant referent i primer model i perquè la llengua dels poetes preislàmics és una ineludible referència per a entendre i explicar la llengua de l'*Alcorà* i els termes desusats que s'hi troben; i a més a més, és un pilar polític del nacionalisme àrab que, en la reivindicació de la genuïna idiosincràsia àrab, gira el seu esguard cap a aquells poetes, que reconeix com els primigenis representants de l'autenticitat àrab.

En temps anteriors a l'Islam es pensava que el poeta, a l'igual que l'endeví, estava dotat de poders sobrenaturals que residien en la màgia de les seues paraules. Ambdós personatges, endeví i poeta, estaven inspirats pels mateixos éssers: els *jinn*s o 'genis del desert'; ambdues persones eren objecte de consulta per part de la tribu abans d'iniciar un desplaçament significatiu o una guerra. Si hi afegim que el poeta era el portaveu de la tribu, per l'honor de la qual havia de vetllar i d'actuar com un autèntic agent polític amb els seus versos, comprendrem el poder que exercia al si

17. Vegeu *Las diez Mu'allaqāt. Poesía y panorama de Arabia en vísperas del Islam*. Trad. de Federico Corriente i Juan Pedro Monferrer. Madrid, Hiperión, 2006.

d'una societat en la qual –a més de ser necessari– era objecte d'una por reverencial per l'efecte demolidor de les seues sàtires.

Les funcions del poeta es distanciarien de les de l'endeví amb el temps i se centrarien en especial a descoratjar l'enemic mitjançant malediccions. Endevins i mags s'expressaven amb una salmòdia, rimada i rítmica, que posà les bases de la «prosa d'art», gènere que triomfà més tard a través de l'*Alcorà* que esdevingué el model àrab a seguir i es considera el cim de la prosa literària clàssica.

Els poetes sedentaris constituïen una minoria dins el context preislàmic; hi havia petites concentracions de caràcter urbà als extrems sud (actual Iemen) i nord de la península aràbiga i en alguns oasis d'al-Hijāz. Els poetes d'aquelles societats desplegaven la seua activitat al servei dels governants mecenes de determinades corts, especialment dels estats situats entre els límits de la península aràbiga i els imperis persa i bizantí dels quals eren vassalls: la capital d'un a al-Hīra (Iraq) i l'altre a Palmira (Síria). Vida i obra d'aquests poetes de cort es veuen marcades per un accentuat hedonisme i per un sistema social d'estats de cultura refinada i urbana, amb molta influència persa i hel·lenística.

L'Islam

La implantació de l'Islam no va produir cap canvi significatiu respecte a la producció poètica anterior: estructura i temàtica continuaren sent les mateixes. La revelació alcorànica feia pronosticar una situació hostil envers la poesia i contra els poetes que, d'acord amb un conegut versicle, «diuen el que no fan» (Q XXVI, 226); però Mahoma va copsar ben aviat l'importantíssim paper social que podia fer jugar als poetes com a agents i propagadors de la nova fe.

El trasllat de la seu del califat des de la península aràbiga a Síria i l'establiment de la capital a Damasc determinaran la configuració de la producció literària durant el govern de la dinastia omeia (661-750). És un període d'innovació i de grans aportacions a la poètica durant el qual sorgeixen els grans clàssics de la poesia amorosa. A la temàtica d'època anterior, practicada pels panegiristes al servei dels governants, s'hi afegirà una poesia amorosa de nou tractament: la practicada per beduïns que canten un amor exclusiu, a una única dona, que hom pot qualificar de «cast» i net de luxúria; i una altra, de tipus realista, practicada en exclusivitat per poetes d'al-Hijāz com 'Umar bn Abī Rabī'a;¹⁸ ambdues noves tendències prenen el tema amorós de l'esquema tripartit del poema clàssic per fer-ne poema independent. Poetes

18. Vegeu Josefina Veglison. *Poesia àrabe...*, pp. 121-130.

polítics, panegiristes oficials i protegits dels omeies cultivaven la sàtira contra llurs enemics, però també la diatriba entre ells, com els ja esmentats Jarīr i al-Farazdaq. Es tracta d'una producció alhora cortesana i beduïna, que es mou per interessos pràctics, buscant l'impacte polític.

A l'època Omeia la poesia està en connexió íntima amb la música i el cant, arts que es van difondre a les ciutats, sobre tot a Medina, per boca de cantors i cantores que van fer-ne una de les més plaents activitats urbanes d'oci. Aquesta interrelació música-poesia portà a un augment en l'ús de metres curts per a les composicions. Això contrasta amb la utilització quasi exclusiva de metres llargs durant l'etapa preislàmica i, més tard, per part dels poetes de tendència neoclàssica a partir de la segona meitat del segle IX.

El pas del califat a mans abbàssides (750-1258) va canviar la situació social i política de l'imperi, que es caracteritzà pel seu universalisme. La nova dinastia traslladà la capital a Bagdad (ciutat fundada el 762) i l'element àrab ja no va ser el dominant ni marcava les normes i models, com succeïa al període anterior. D'altres pobles sotmesos, sobretot els perses, van prendre una rellevància decisiva, tant als afers d'estat (en foren molts secretaris i ministres) com al terreny de les belles lletres i la llengua àrabs.

Els historiadors de la literatura divideixen l'època '*abbāsī*' en tres períodes:

- a) Des de la fundació el 750 fins a les acaballes del segle IX, caracteritzat per l'esplendor d'un imperi unit, la brillantor retòrica i el caràcter innovador.
- b) El dels grans clàssics medievals (segles X i XI), marcat pel classicisme formal i una dimensió reflexiva, fruit de la descomposició del poder califal. Els grans clàssics orientals van marcar les modes de la poètica àrab, un art que viatjarà, sense gaires diferències, a les llunyanes terres de l'Occident islàmic del qual formava part Al-Andalus.
- c) De la segona meitat del segle XI fins al 1258, data de la presa de Bagdad pels mogols, que marca la fi del califat '*abbāsī*'. La producció literària oriental entra en una etapa de fossilització, continuïtat cega de tot l'anterior i sense cap interès, sense cap figura innovadora. A partir del segle XI, enfront de l'Orient, que declinava sota el pes de la desunió política i la manca de creativitat literària, destacarà Al-Andalus amb llum pròpia i aconseguirà mantenir una producció variada i de qualitat fins el segle XIII. A partir de llavors i fins el XX, la literatura àrab es manté en els anomenats «segles obscurs».

L'imperi oriental (segles VIII-XI)

Durant el primer període abbàsida (750-861) té lloc un auge intel·lectual i un espectacular i original desenvolupament cultural, afavorit per un govern estable i autoritari que regeix els destins d'una societat plural, formada per diferents províncies unides per un important element de cohesió: la llengua àrab. És un període de vocació universal, obert a les cultures dels pobles que es van incorporant a l'imperi, que les arabitza i assimila.

Al segle IX –que hom pot considerar el de major esplendor del pensament àrab i musulmà– i sobretot a partir del govern del califa al-Ma'mūn (812-833), el nou centre urbà i cultural és Bagdad, l'hegemonia de la qual és enorme en totes les disciplines. S'hi traslladen massivament poetes que abans residien a llurs ciutats originàries i hi acudeixen biògrafs, antòlegs, historiadors, científics i altres personatges que cerquen la protecció i mecenatge de la família i l'entorn califal.

En aquest terreny abonat per a la creació literària es produeix un nou clima poètic, que reflecteix l'estètica, les inquietuds i els interessos socials de la nova societat urbana iraquiana, no exclusivament àrab, encara que arabitzada i islamitzada. Els perses arabitzats jugaren un paper decisiu en el naixement d'aquesta renovació poètica la qual representava el sentir urbà enfront del sentir beduí. L'enfrontament entre aquests «moderns» i els defensors de la poesia antiga esclatà el segle IX i el resultat fou la poesia «neoclàssica», síntesi de la temàtica beduïna i de la nova retòrica.

De totes les regions acudeixen a la cort califal individus no àrabs de nissaga a la cerca d'un lloc de treball a l'administració de l'estat, moguts pel nou canvi social, religiós i lingüístic dels territoris sota control del califa, que és clarament d'avantatge per a l'àrab i l'Islam. Per a ells es desenvolupa un nou gènere (*adab*) destinat a educar-los en la cultura, la llengua i les bones maneres àrabs, usant un estil de prosa caracteritzat pel paral·lelisme entre sintagmes que repeteixen el mateix pensament i la mateixa estructura morfològica, base de la posterior prosa rimada àrab d'epístoles i tractats d'educació en les belles lletres i bones formes. De prosa precisa i sòbria, vulgaritzador i polemista, al-Jāhīz (m. 868) –reivindicat modernament com a model per al llenguatge periodístic– fou autor destacat d'un munt d'obres sobre els temes més variats, d'alguns dels quals ja hem donat compte.

L'ambient real de la nova societat islàmica, sedentària, urbana, culta i pròspera, en la qual el paper que representa el poeta ja no només és social sinó –i més que res– literari i estètic, és reflectit per la poesia dels «moderns»; hom pot dir que abandona la temàtica beduïna i l'expressió arcaïtzant, l'artificiositat de continuar recreant un món que ja havia desaparegut, i ho fa desmembrant en fragments poètics curts les formes here-

tades: l'esquema tripartit del vell poema es trenca i en naixen nous gèneres independents. El poema «modern» es distingeix de l'antic per l'expressió lleugera, fina, elegant, clara i brillant, una llengua que fuig dels arcaïsmes.

A l'obra de Baxxār ibn Burd (m. 784)¹⁹ –primer poeta «modern»– es troben totes les característiques de la nova tendència: autor d'origen persa, adaptació temàtica a la realitat, llenguatge senzill, ús del diàleg i d'imatges insòlites de la nova retòrica, esperit nacionalista antiàrab (*xu 'ūbiyya*), desvergonya. El millor poeta «modern», però, és Abū Nuwās (c. 755-813), el cantor dels plaers de la vida urbana i de la desmitificació dels valors religiosos i tradicionals. Són importantíssimes les seues aportacions a la poètica àrab i es pot considerar el primer que donà categoria literària independent a un bon nombre de gèneres (com ara obscè, cinegètic, bàquic i ascètic) dels quals ja hem parlat.

Però tendència «moderna» i tendència «tradicional» no només conviuen temporalment sinó també dins el *dīwān* dels poetes, que componen poesies d'ambdós estils: poemes clàssics al costat d'eròtics i bàquics. Els escriptors moderns i neoclàssics comparteixen la cerca d'un nova estètica de figures brillants i innovadores; ambdós moviments es belluguen, per tant, dins l'òrbita de la nova retòrica. Aquest és, justament, l'element que millor caracteritza la poesia del primer període abbàssida, el que li dona la pàtina d'unitat d'estil malgrat la diversitat temàtica.

Dins la segona etapa de la literatura d'època abbàssida –que arriba fins al 1050– el segle X veu la consolidació del classicisme en un període de descomposició de l'imperi ja que, en el camp de la política, l'autoritat del califa és purament nominal. El poder de fet pertany ara a diferents prínceps àrabs, dinasties perses i després passarà a les milícies turques, la qual cosa va fer més fàcil la descentralització. En poesia, la discussió entre antics i moderns es resol a favor dels antics, que tornen a posar de moda el gust per la vella retòrica i els valors beduïns per damunt dels urbans, símbol ara de decadència.

Àrabs, perses i turcs es llancen a una lluita d'influències que portarà a la ruïna el poder central, disputat entre aristocràcia àrab, ministres perses i generals turcs. És un període de crisi i desunió política que incita a la reflexió. Ara el contingut de l'obra literària, plena de pessimisme, es fa meditatiu i expressa el seu neguit en un marc de tornada a l'esquema de la poesia clàssica i a una llengua de colors arcaïcs.

El seu principal representant fou al-Mutanabbī (m. 965), considerat «el millor poeta dels àrabs».²⁰ No va viure a Bagdad sinó a Síria, servint

19. Vegeu Josefina Veglison. *Poesia àrabe...*, pp. 151-153.

20. Vegeu Josefina Veglison. *Poesia àrabe...*, pp. 183-191 i Emilio García Gómez.

a la cort del príncep Sayf al-dawla (947-967), que es pot considerar un representant de l'escissió política del califat en mans de prínceps àrabs i un model de molts altres prínceps que, actuant com mecenes, afavoriren amb un estil propi el desenvolupament literari de les diferents províncies de l'imperi. És el poeta més admirat pels àrabs fins avui, i això perquè ressuscita l'ideal beduí i sap reunir de manera sublim l'ardor guerrer i la grandiloqüència. Millor que cap altre autor, al-Mutanabbī expressa la poesia més conceptual i concisa del neoclassicisme àrab. La figura retòrica més recurrent i genuïna del poeta és la hipèrbole, que va fer servir tant a les lloances com a les sàtires sense pietat dirigides als enemics, i va saber envoltar una idea senzilla amb un forma lingüística exterior brillant.

El seu culte a la personalitat i el seu escepticisme ens el mostren com un creador abstret i tancat dins la pròpia obra, la sola cosa en la qual –segons pareix– va creure. El seu continuador Abū-l-‘Alā’ al-Ma‘arrī (m. 1057),²¹ l'últim dels grans poetes orientals, es tancà també de manera intel·lectual i física.

Al-Andalus (segles VIII-XI)

La conquesta de la península ibèrica tingué lloc a partir de l'any 711 i fou ràpida i fulgurant puix que l'any 754 ja s'hi havia establert un govern de prínceps omeies, enderrocats pels abbàssides i fugits de Síria pocs anys abans, que controlava quasi la totalitat de les terres de l'antiga Hispània. Mentre a occident es consolidaven uns pocs petits regnes, independents de Bagdad, a l'orient, a l'altra banda de la Mediterrània, s'imposà el gran imperi 'abbāsī, model del tipus de règim sociopolític i cultural que triomfà als estats satèl·lits i als estats oposats o enemics.

Per tot això, la literatura àrab andalusina és filla de l'oriental. Per a entendre tota la producció andalusina cal tenir present la producció literària àrab en general, de la qual depèn en bona mesura la d'Al-Andalus, fins al punt que García Gómez, tot referint-se a la valenciana, ens parla de *distingida poesia provinciana* comparada amb la imponent poesia àrab clàssica dels centres orientals, de la qual és un reflex.²²

En aquests territoris occidentals de l'imperi –a l'igual que al Magreb– es cultivaren els mateixos grans gèneres de l'oriental, se seguiren

«Mutanabbi, el mayor poeta de los árabes», dins *Cinco poetas musulmanes*. Madrid, Espasa Calpe, 1944 [2a ed. 1959], pp. 15-65.

21. Vegeu Josefina Veglison. *Poesía árabe...*, pp. 197-203 i Salvador Peña. *Ma'arrī según Baṭalyawṣī. Crítica y poética en al-Andalus, siglo XI*. Universidad de Granada, 1990.

22. Emilio García Gómez. *Árabe en endecasílabos*. Madrid, Revista de Occidente, 1976, pàg. 26.